

Energiebesparing bestaande woningen: maak er echt werk van!

Nicis Adviescollege Duurzame stedelijke ontwikkeling

Nicis
INSTITUTE

Energiebesparing bestaande woningen: maak er echt werk van!

ISBN/EAN: 978-90-77389-91-1

NUR 740

Uitgave

Nicis Institute

Laan van N.O. Indië 300

2593 CE Den Haag

Postbus 90750

2509 LT Den Haag

T +31(0)70 344 09 66

F +31(0)70 344 09 67

info@nicis.nl

www.nicis.nl

Dit advies is tot stand gekomen door input van het Nicis Adviescollege Duurzame Stedelijke Ontwikkeling, bestaande uit de volgende leden:

Mirjam de Rijk, wethouder gemeente Utrecht (voorzitter)

Jan Willem Croon, Woonbron

Kees Duijvestein, emeritus hoogleraar duurzame ontwikkeling in de gebouwde omgeving, TU Delft

Mary Fiers, wethouder gemeente Eindhoven

Wim Hafkamp, wetenschappelijk directeur Nicis Institute

Robert Harmsen, Universiteit Utrecht

Alexandra van Huffelen, wethouder gemeente Rotterdam en landelijk Klimaatambassadeur

Marien de Langen, directeur Mitros

Marjan Minnesma, directeur Urgenda

John Nederstigt, wethouder gemeente Haarlemmermeer

Olaf Prinsen, wethouder Apeldoorn

Sible Schöne, Programmadirecteur HIER Klimaatbureau

Titia Siertsema, algemeen directeur UNETO/VNI

Bouwe Taverne, directeur Duurzame Ontwikkeling Rabobank

Berend de Vries, wethouder gemeente Tilburg en landelijk Klimaatambassadeur

Projectteam Nicis Institute:

Simone Ketelaars, Annemiek Lucas, Heleen Weening

Eindredactie:

Karin Kosmeijer

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij Nicis Institute. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mist de bron duidelijk wordt vermeld. Publicatie en/of openbaarmaking in welke vorm dan ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming. Nicis Institute aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of onvolkomenheden.

Ontwerp:

www.kruit.nl

Druk:

www.ipskampdrukkers.nl

Oplage: 500

© Nicis Institute, Den Haag, april 2011

Energiebesparing bestaande woningen: maak er echt werk van!

Nicis Adviescollege Duurzame stedelijke ontwikkeling

Nicis
INSTITUTE

Energiebesparing bestaande woningen: maak er echt werk van!

Voorwoord	9
Mirjam de Rijk, wethouder Utrecht	
Inleiding	11
1. Steden en duurzaamheid	13
1.1 Belang van energiebesparing in bestaande woningen	13
1.2 Knelpunten	14
1.3 Conclusie	15
2. Energiebesparing in de praktijk	17
2.1 Energiebesparing in steden	17
2.2 Conclusie	22
3. Bouwstenen voor een doorbraak	25
3.1 Actiebereidheid	25
3.2 Financiële arrangementen	26
3.3 Totaalaanbod	27
3.4 Conclusie	28
4. Aanbevelingen	29
5. Afsluitend	33
5.1 Naar actie	33
5.2 De <i>people green deal</i>	34
Literatuur / bronnen	35
Bijlage 1 – Leden Nicis Adviescollege	37
Bijlage 2 – PeGO, SEV, Agentschap NL	39
Bijlage 3 – Praktijkvoorbeelden uit de steden	43

De achtergrondnotitie die de basis vormt voor dit advies is te downloaden op www.nicis.nl.

Energiebesparing bestaande woningen: maak er echt werk van!

Hoe kunnen we datgene versnellen wat eigenlijk iedereen wil: het energiezuinig maken van de hele bestaande woningvoorraad? Dat was de vraag waar een groep gemeentebestuurders, mensen uit het bedrijfsleven, woningcorporaties en maatschappelijke organisaties een paar maanden geleden mee begonnen.

We deden dat op verzoek van Nicis Institute, dat regelmatig een 'adviescollege' samenstelt om concrete aanbevelingen te doen over een maatschappelijke uitdaging.

Het is een boekje geworden waarin we tal van *best practices* hebben verzameld. Maar dat niet alleen. Want hoe komt het, dat datgene wat iedereen wil, nog te traag gaat? Wat zijn de voetangels en klemmen, de drempels? En vooral: wat moet er gebeuren om die drempels te slechten?

Het boekje mondt daarom uit in een hele serie aanbevelingen; adviezen aan onze collega-gemeentebestuurders, bedrijven en corporaties, en aan het kabinet.

Het kabinet is bezig met de *Green Deal*, afspraken tussen vele spelers in de samenleving om de economie te vergroenen en te werken aan een duurzame energievoorziening. Wij bieden graag een aantal bouwstenen voor deze *Green Deal*. Ondertussen werken we zelf hard verder in onze gemeenten, bedrijven en organisaties. En nodigen we u graag uit hetzelfde te doen. Hopelijk kunt u daarbij uw voordeel doen met het werk van dit adviescollege. Het was in ieder geval een genoegen er aan bij te dragen.

Mirjam de Rijk

Wethouder duurzaamheid, financiën en economie in Utrecht

Voorzitter Nicis Adviescollege Duurzame stedelijke ontwikkeling

Veel steden zijn bezig met duurzaamheid. Duurzaamheid is een breed begrip. Een van de definities van duurzame ontwikkeling is 'een ontwikkeling die voorziet in de behoefte van de huidige generatie zonder daarmee voor de toekomstige generaties de mogelijkheid in gevaar te brengen om ook in hun behoeften te voorzien' (Brundtlandcommissie, 1987). Daarbij is sprake van een ideaal evenwicht tussen ecologische, sociale en economische belangen (ook aangeduid met 'Planet', 'People' en 'Profit'). Alle ontwikkelingen die op ecologisch, sociaal en economisch vlak bijdragen aan een gezonde aarde met welvarende bewoners en goed functionerende ecosystemen nu en in de toekomst zijn duurzaam.

Ongeveer tachtig procent van de Nederlanders leeft in verstedelijkt gebied. Een groot deel van de CO₂-uitstoot vindt plaats in stedelijk gebied. Om die reden hebben steden een grote verantwoordelijkheid voor duurzaamheid. Die verantwoordelijkheid wordt door veel steden erkend en vertaalt zich in ambitieuze klimaatdoelstellingen. Een belangrijk deel van de stedelijke CO₂-uitstoot vindt plaats in de bestaande woningbouw. Energiebesparing in bestaande woningen is dan ook dé optie om deze CO₂-uitstoot terug te dringen. Hierover gaat dit advies.

De opgave voor energiebesparing in bestaande woningen is enorm. Er zijn in Europa ambities geformuleerd over het besparen van energie. Voor Nederland betekent dit twintig procent energiebesparing in 2020 ten opzichte van 1990. Als steden hieraan een bijdrage willen leveren, moeten zij het energieverbruik van woningen drastisch terugdringen. Er zal in Nederland in snel tempo een aanbodmarkt opgebouwd moeten worden die in staat is 300- tot 500.000 woningen per jaar aan te passen. Dit zou niet alleen een enorme impuls voor de economie zijn, maar is tegelijkertijd een enorme opgave gezien het aantal woningen dat momenteel jaarlijks wordt aangepakt.

Op dit moment zijn er al veel projecten en initiatieven op het gebied van energiebesparing in bestaande woningen in de steden. De schaal is echter nog veel te beperkt om de besparingsambities te realiseren. De centrale vraag van deze publicatie luidt: Hoe kunnen bestuurders uit de steden tot een doorbraak komen op het gebied van energiebesparing in bestaande woningen? In dit boekje geeft het Nicis Adviescollege adviezen aan bestuurders in steden. Daarnaast doet het dringende aanbevelingen aan het Rijk om de inzet vanuit de steden effect te laten hebben.

Om bestuurders uit de steden gerichte en zo concreet mogelijke aanbevelingen te kunnen doen, is afbakening van het onderwerp van het advies van belang. Energiebesparing in woningen is mogelijk op het niveau van de woning zelf, (de schil en installaties) en apparatuur in huis en het gedrag van de bewoner. Dit advies focust vooral op het niveau van de woning zelf.

Leeswijzer

Hoofdstuk één schetst de drijvende factoren en barrières voor energiebesparing in de bestaande woningbouw. In hoofdstuk twee kijken we naar voorbeelden van energiebesparing in steden om te leren van bestaande initiatieven en projecten. Tegelijkertijd is daarmee te voorkomen dat de energie gaat zitten in het opnieuw uitvinden van het wiel in elke afzonderlijke stad. Opgeteld hebben deze praktijkvoorbeelden nog onvoldoende impact. Er blijkt in de praktijk maar beperkte ervaring te zijn

1. Steden en duurzaamheid

met het slechten van barrières die te maken hebben met de beperkte tot afwezige actiebereidheid van betrokken partijen en met de beperkte beschikbaarheid van aantrekkelijke financiële arrangementen en een kant-en-klaar totaalaanbod. Het zijn juist deze barrières die moeten worden weggenomen om echt meters te maken en tot een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen te komen.

Vanuit deze analyse en conclusie gaat hoofdstuk drie in op de vraag hoe steden de actiebereidheid, de ontwikkeling van financiële arrangementen en een totaalaanbod kunnen bevorderen. Wat is daarvoor nodig voor de bestaande wet- en regelgeving?

In hoofdstuk vier volgen concrete aanbevelingen aan het adres van gemeenten en het Rijk.

Het afsluitende hoofdstuk vijf geeft de vervolgstappen aan. Het laat zien waaraan de leden van het Nicis Adviescollege zich committeren, wat zij zelf bijdragen, maar ook wat zij vragen van het Rijk om tot een doorbraak te kunnen komen. Daarmee doen zij een voorzet voor een *people green deal*; afspraken van mensen om – ieder op zijn eigen manier – concreet bij te dragen aan de totstandkoming van een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen, te beginnen met de mensen die als lid van het Nicis Adviescollege hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit advies.

Uit de collegeakkoorden van de steden in Nederland blijkt dat zij hun verantwoordelijkheid voor energiebesparing erkennen. Steden werken aan een klimaatneutrale toekomst. Colleges van B en W steken elkaar aan met hun hoge ambities. De ene stad wil CO₂-neutraal zijn in 2040, de andere al in 2020. Om deze ambitie te realiseren, richten steden zich onder meer op energiebesparing in de bestaande bouw, duurzame-energieopwekking, investering in de groene openbare ruimte, transport en beter afvalbeleid. Dit hoofdstuk laat zien wat de aanleidingen zijn om energie te willen besparen in bestaande woningen (1.1), maar ook wat de barrières zijn om daadwerkelijk tot energiebesparing te komen (1.2).

1.1 Belang van energiebesparing in bestaande woningen

Er zijn verschillende aanleidingen voor steden om energiebesparing in bestaande woningen te willen bereiken: ecologische (*planet*), sociale (*people*) en economische (*profit*). In het onderstaande lichten we deze aanleidingen kort toe.

Planet

Als we denken aan duurzaamheid vanuit ecologisch perspectief, denken we al snel aan klimaatverandering. Volgens het *Intergovernmental Panel for Climate Change* van de Verenigde Naties is het zeer waarschijnlijk dat de mens verantwoordelijk is voor het grootste deel van de opwarming van de aarde in de afgelopen vijftig jaar (IPCC, 2007). Die opwarming bedreigt de gunstige omstandigheden voor veel levensvormen op aarde – waaronder de mens. De belangrijkste oorzaak van de klimaatverandering is de sterk toegenomen mondiale vraag naar fossiele energie en de emissies van broeikasgassen die daarmee gepaard gaan (IPCC, 2007). Ook in Nederland is het energiegebruik de afgelopen vijftig jaar aanzienlijk toegenomen. Sinds 1950 is de emissie van CO₂ per inwoner met 160 procent gestegen (CBS c.s., 2009:126). Landen hebben afspraken gemaakt over het terugdringen van het energieverbruik en de CO₂-uitstoot. Om de doelstelling voor Nederland te halen (twintig procent energiebesparing en twintig procent minder uitstoot van CO₂ in 2020 ten opzichte van 1990 volgens de indicatieve Europese doelstelling), moeten alle zeilen worden bijgezet. Energiebesparing in bestaande woningen is daarbij een belangrijke factor. Het energieverbruik van woningen in Nederland vormt namelijk ongeveer 25 procent van het totaalverbruik van elektriciteit en warmte (CBS, 2008). Er is dan ook grote winst te behalen met het aanpassen en verbeteren van bestaande woningen.

People

In het verleden is er vooral vanuit een moreel-ecologisch perspectief naar energiebesparing gekeken. Daarnaast is er een zakelijk financieel-economisch perspectief dat meer mensen aanspreekt. Het feit dat slechts tien procent van de Nederlanders zich veel zorgen maakt over CO₂-uitstoot en 25 procent daarover helemaal geen zorgen heeft (Market Response, c.s., 2010) bevestigt dit. Mensen zullen eerder uit eigenbelang geneigd zijn tot energiebesparing dan om uitsluitend milieuredenen (*planet*). Gevolgen van energiebesparing in de woning die direct merkbaar zijn voor de (eigenaar-)bewoner zijn meer wooncomfort (minder tocht en vocht) en een besparing op de energierekening. Energiebesparing leidt tot financieel rendement. Het energieverbruik in woningen vormt namelijk een zware aanslag op de portemonnee van veel bewoners. Met name de mensen met de laagste inkomens die meestal in het

slechtste deel van de woningvoorraad wonen, hebben daar last van. In dat slechte deel van de woningvoorraad vormen de energielasten sowieso al een bovengemiddeld groot deel van de totale woonlasten. Voor steden ligt hier een sociale aanleiding om energiebesparing in woningen te bevorderen. De hoge energiekosten kunnen het armoedebeleid en de schuldsanering van de gemeenten belasten, als huishoudens de energierekening niet meer kunnen betalen waarvoor nu al enkele indicaties zijn (bij onder meer wooncomplexen van woningcorporatie Ymere in Amsterdam). Ook de wens tot lastenverlichting te komen voor mensen met een klein inkomen en de aanpak van slechte woonomstandigheden waarin zij soms wonen, kunnen een sociale aanleiding zijn voor steden om een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen te willen bereiken.

Profit

Voor steden is er ook in economisch opzicht aanleiding om energiebesparing in de bestaande bouw te bevorderen. Een grote vraag naar energiebesparende maatregelen leidt tot een grote omzetting en extra vraag naar personeel bij aannemers, installateurs, glaszetters en isolatiebedrijven. Inzetten op energiebesparing biedt steden dus een kans om de werkgelegenheid te stimuleren en de bouwwereld een impuls te geven. Veel steden erkennen dit door in hun plannen van een paar jaar geleden om de economische crisis te bestrijden of de negatieve effecten ervan te dempen, energiebesparende maatregelen op te nemen. Ook de Crisis- en herstelwet van het vorige kabinet bevat om die reden maatregelen op dit vlak.

1.2 Knelpunten

De noodzaak voor energiebesparing in bestaande woningen is duidelijk, maar in de praktijk zijn er tal van belemmeringen om daar daadwerkelijk toe te komen. Relevante actoren ondervinden elk hun eigen barrières bij energiebesparing. Zo zien bewoners op tegen de overlast die renovatie met zich meebrengt, vinden eigenaren de hoge investeringskosten vaak niet opwegen tegen de rendementen, vinden huurders de hogere huurprijs niet opwegen tegen de lagere energierekening, kunnen woningcorporaties momenteel nog niet rekenen op compensatie voor hun investeringen door middel van huurverhoging en hebben energiebedrijven geen economisch belang om energie te besparen. Ondanks de belangen zoals geschetst in 1.1 blijven de eerder genoemde energiebesparingsdoelstellingen vooralsnog uit zicht. Voor energiereductie in bestaande woningen onderscheidt Thomas Hoppe (2009) verschillende typen barrières op basis waarvan wij onderstaande concrete knelpunten benoemen:

- **Gebrek aan bewustzijn**

Veel bewoners hebben geen idee hoeveel energie zij verbruiken in hun woning en wat de gevolgen daarvan zijn voor zowel het milieu als hun eigen energierekening. Zij komen er daarom niet snel op om hun gedrag te veranderen of hun woning aan te passen. Pogingen om met een energielabel het bewustzijn van mensen te vergroten, zijn vooralsnog beperkt succesvol. Eind 2010 bleek dat drie jaar na de invoering van het verplichte energielabel voor koopwoningen slechts één op de vijf verkochte woningen een energielabel heeft (Brief BZK, 2010). Wellicht is dat label zelf wel onderdeel van het probleem; het zegt namelijk niets over het energiegebruik van bewoners, maar alleen over kenmerken van de woning terwijl het bewonersprofiel (gezinsamenstelling, leeftijd, daginvulling) bijzonder bepalend is.

- **Gebrek aan goede informatie**

Er is veel geschreven over energiebesparingsmogelijkheden, er is echter maar weinig informatie beschikbaar in overzichtelijke ‘hapklare brokken’. Daarnaast ontbreekt adequate informatie over combinaties van maatregelen. Ook is er te weinig informatie voor eigenaar-bewoners over het proces om te komen tot de uitvoering van zinvolle en rendabele maatregelen met een goede prijs-kwaliteitverhouding.

- **Gebrek aan actiebereidheid**

De momenten (zoals een verhuizing, verbouwing of vervanging van elementen of systemen in een woning) waarop particuliere eigenaren de mogelijkheid logischerwijs zouden kunnen aangrijpen om de energetische kwaliteit van hun woning te verbeteren, zijn schaars en worden ook nog eens te weinig benut.

- **Gebrek aan financiële arrangementen**

In de praktijk blijken de kosten voor veel energiebesparende maatregelen te hoog en de terugverdientijden te lang te zijn. Bovendien hebben veel burgers een kortetermijnhorizon voor financiële planning en staat klimaatverandering niet hoog op hun prioriteitenlijst. Daarnaast hebben verhuurders niet direct profijt van eventuele aanpassingen en is de *split incentive* een probleem; degene die de investering doet is niet degene die er ook direct voordeel van heeft. Ten slotte hebben bezuinigingen bij de overheid als gevolg dat financiële middelen, zoals subsidies, onder druk komen te staan.

- **Gebrek aan aanbod (totaalconcepten)**

Er zijn weinig kant-en-klaarproducten en -diensten voor de specifieke vraag van verschillende doelgroepen. Als een woningeigenaar zover is dat hij bereid is te investeren in energiebesparende maatregelen voor zijn woning, waar kan hij dan aankloppen voor producten, advies en installatie? Totaalconcepten kunnen de woningeigenaar ‘ontzorgen’ en werk uit handen nemen, maar zijn onvoldoende voorhanden. Het bieden van een integraal aanbod kan alleen als de verschillende bouwdisciplines die dat aanbod kunnen bieden met elkaar gaan samenwerken.

1.3 Conclusie

Er zijn veel verschillende aanleidingen om tot energiebesparing in bestaande woningen te willen komen. Het is niet alleen belangrijk om milieuredenen, maar levert ook kostenbesparing op. Het heeft rendement voor de portemonnee van individuele bewoners, maar ook voor steden. Investeren in energiebesparing is investeren in werkgelegenheidsbevordering, armoedebestrijding, volksgezondheid (binnenmilieu) en milieu. Dat het desondanks niet gemakkelijk is om tot doorbraken in energiebesparing in bestaande woningen te komen, blijkt uit verschillende barrières: gebrek aan bewustzijn, aan goede informatie, aan actiebereidheid, aan financiële arrangementen en aan totaalaanbod. Toch zijn er voorbeelden in de stedelijke praktijk waar deze barrières worden geslecht. Daarover gaat het volgende hoofdstuk.

2. Energiebesparing in de praktijk

Veel steden zijn al decennialang bezig om maatregelen te treffen die het energieverbruik doen afnemen. En veel organisaties zijn bezig om de nieuwste inzichten en technische innovaties te vertalen naar rijks- en gemeentelijk beleid, zoals PeGO, SEV en AgentschapNL (zie bijlage 2). Het resultaat van al deze inspanningen is echter nog veel te mager. Het energiegebruik neemt nauwelijks af (in 2009 is het elektriciteitsverbruik van Nederlandse huishoudens met 2,6 procent gedaald ten opzichte van 2008, maar met 22,6 procent gestegen sinds 1995, CBS (2010)). De doelstellingen worden in dit tempo niet gehaald.

In dit hoofdstuk onderzoeken we wat er in de steden wordt gedaan aan energiebesparing in de bestaande woningbouw. We kijken hierbij hoe steden omgaan met de barrières die in het vorige hoofdstuk zijn genoemd. Vooral ook kijken we naar wat steden van elkaar kunnen leren om wel tot die doorbraak in energiebesparing te komen waardoor de doelstellingen gehaald kunnen worden. Er zijn veel voorbeelden uit de stedelijke praktijk aangedragen, waarvan een aantal in het onderstaande wordt uitgelicht. Voor een breder overzicht van voorbeelden verwijzen we naar bijlage 3 van dit advies.

2.1 Energiebesparing in steden

Honderden projecten, subsidies, regelingen en organisaties in Nederland hebben als doel het energieverbruik van bestaande woningen te verlagen. De energiebesparingsmaatregelen kunnen worden onderverdeeld in verschillende categorieën, afhankelijk van het doel dat ze dienen. Aansluitend bij het vorige hoofdstuk hebben we de verschillende praktijkvoorbeelden onderverdeeld naar de barrières die ze trachten te doorbreken:

- 1) bewustwording stimuleren;
- 2) informeren, laten zien wat mogelijk is;
- 3) actiebereidheid (momentum) bevorderen;
- 4) financiële arrangementen mogelijk maken;
- 5) totaalaanbod stimuleren.

1) Bewustwording

Een belangrijke barrière voor energiebesparing is het gebrek aan bewustzijn. Steden proberen dat op allerlei manieren bij bewoners en woningeigenaren te vergroten. Doel is hierbij mensen te laten inzien dat het niet alleen gaat om het milieubelang, maar ook om de voordelen voor eigenaren en bewoners zelf. Het gaat om het vergroten van het besef dat energiebesparende maatregelen een verbetering van het wooncomfort, het binnenmilieu en daarmee van de gezondheid van bewoners, een lagere energierekening en toevoeging van waarde aan de woning opleveren. Bewustwording wordt onder andere bevorderd door bewoners inzicht te geven in hun energieverbruik in vergelijking met bijvoorbeeld het energieverbruik van de buurman (Nationale Denktank, 2009). Een mogelijkheid om energieverbruik zichtbaar te maken is via een digitale 'display' in de woning (zie bijlage 3). Een ander voorbeeld gericht op bewustwording van mensen, zijn klimaatstraatfeesten die veel steden kennen (zie kader).

Klimaatstraatfeest

De klimaatstraatfeesten zijn een initiatief van de HIER-klimaatcampagne, waarbij straten zoveel mogelijk acties opzetten om energie te besparen. De vijfhonderd meest actieve straten kregen in 2010 een straatfeest cadeau. Dat deze stratencompetitie effectief is, blijkt uit het feit dat in het eerste jaar bijna 3.300 en vorig jaar maar liefst 5.500 straten uit heel Nederland hebben meegedaan. Doel van de campagne is om bewoners bewust te maken van het belang en de mogelijkheden om energie te besparen in hun eigen huishouden. Bewoners worden gestimuleerd door de beloning met een straatfeest. Bewoners van klimaatstraten nemen vaak blijvende maatregelen en veranderen hun energiegebruik structureel, omdat zij zich bewust worden van hun energiegebruik. Naast laagdrempelige acties als het plaatsen van radiatorfolie of het indraaien van spaarlampen kiezen ze voor bijvoorbeeld gezamenlijke inkoop van dubbel glas, isolatiemaatregelen en zonne-energie. Klimaatstraatdeelnemers worden daarnaast gestimuleerd om minder spaarzame burens over te halen om met hen mee te doen. Succesfactor van deze campagne is dat mensen op een leuke manier worden verleid om bewust om te gaan met het milieu. Het zorgt er daarnaast voor dat mensen niet alleen bewust worden, maar ook blijvende energiebesparende maatregelen nemen (zie verder www.klimaatstraatfeest.nl).

Bij de klimaatstraatfeesten wordt er een beloning gekoppeld aan energiebesparing, waardoor volop deelgenomen wordt aan de bespaaractie. Het verleiden van bewoners om energiebesparende maatregelen te treffen, blijkt een goede manier om bewustwording te creëren. Energiebesparing moet leuk zijn. Meer voorbeelden die illustreren dat 'leuk' werkt, staan op de site www.thefuntheory.com.

Het energiedisplay is vooral gericht op de zichtbaarheid van energieverbruik. In Den Haag worden energieverbruik, de mogelijkheden tot energiebesparing en de effecten van maatregelen zichtbaar gemaakt door de inrichting van een modelwoning in het Zeeheldenkwartier. Hier is een woning opgeknapt waarbij de meest duurzame materialen en technieken zijn gebruikt. Daar kunnen mensen de bredere voordelen van energiebesparende maatregelen ervaren, zoals de verbetering van het wooncomfort. Een dergelijke modelwoning kan als vliegwiel dienen voor investeringen in woningen van andere bewoners in de buurt.

Ergo: Belangrijke elementen voor bewustwording zijn verleiden (door belonen en het leuk maken van energiebesparing) en zichtbaar en voelbaar maken. De schaal waarop deze interventies worden ingezet is echter nog beperkt.

2) Informeren

Wanneer bewoners zich bewust worden van het energieverbruik en de noodzaak tot besparing, ontbreekt het hen vaak aan de juiste informatie om stappen te ondernemen. Verschillende organisaties proberen informatie te verstrekken via campagnes, zoals Milieu Centraal, Meer Met Minder en de Hier Klimaatcampagne. Maar ook bijvoorbeeld de Vereniging Eigen Huis probeert haar leden op verschillende manieren te ondersteunen bij energiebesparing. Het verstrekken van een klimaatbox met energiemaatregelen is een maatregel die in veel gemeenten wordt ingezet om bewoners te informeren en hen daarnaast direct te stimuleren tot gedragsverandering. Evaluatie van het project 'Energie besparen snel verdiend' in Nijmegen (zie kader) laat zien tot welke besparingen dit kan leiden.

Energieboxen Heerlen, Sittard-Geleen, Nijmegen

In het kader van de TELL-regeling (Energiebesparing huishoudens met Lage Inkomens) heeft de gemeente Heerlen (samen met buurgemeenten Kerkrade en Landgraaf) 4.000 energieboxen aangeboden en geïnstalleerd bij huishoudens met lage inkomens. Hiervoor zijn mensen uit de bijstand opgeleid en ingezet. Alleen door combinatie van re-integratiemiddelen en milieumiddelen was dit mogelijk. Veel huishoudens hebben het initiatief positief beoordeeld. In Sittard-Geleen zijn 4.000 woningen bezocht waarbij direct aanpassingen zijn gedaan in de woning, zo zijn er tochtstrips en een waterbesparende douchekop geplaatst.

Ook in Nijmegen is een dergelijk project uitgevoerd. Op initiatief van de gemeente en in samenwerking met de corporaties, welzijns- en ouderenorganisaties en het ROC werden meer dan 2.500 gezinnen met een laag inkomen bezocht en geadviseerd over energiebesparing. Na het bezoek werd een maatwerkpakket samengesteld met gratis producten als spaarlampen en tochtstrips. Uit de evaluatie van het project bleek (op basis van een steekproef onder vijftig gezinnen) de CO₂-uitstoot aanzienlijk verlaagd. De totale reductie wordt geschat op twee miljoen kilo, te vergelijken met de uitstoot van tien miljoen gereden autokilometers. Door toepassing van de materialen uit het pakket zou elk huishouden gemiddeld 115 euro besparen. De gedragsverandering naar aanleiding van de adviezen levert tevens circa 130 euro per gezin op. Het (voormalige) ministerie van VROM investeerde eenmalig 500.000 euro (negentig procent van de totale kosten). De totale jaarlijkse besparing van de huishoudens bedroeg volgens de evaluatie 590.000 euro. Bovendien bleek dat veel huishoudens de voorzieningen zelf niet aangeschaft zouden hebben.

Het niet alleen adviseren van mensen over energiebesparende opties en maatregelen, maar het direct toepassen van deze maatregelen maakt dat de drempel tot actie wordt weggenomen.

Ook voor verenigingen van eigenaren (VvE's) is het informeren belangrijk. Een manier om hen meer te betrekken bij energiebesparing is via de VvE-balie. In Den Haag bijvoorbeeld adviseert de balie de VvE's bij het onderhoud en het maken van een meerjarenonderhoudsplan. In het plan kunnen ook afspraken over het verduurzamen van de woningen opgenomen worden. Dat kan bijvoorbeeld door bij vernieuwing van het dak af te spreken dit op een wijze te doen die de beste isolatiewaarde oplevert.

Kortom: Leerzame elementen van effectief informeren zijn het opzoeken van de klant, het bieden van advies in combinatie met het direct toepassen van maatregelen en het aanbieden van informatie op de juiste plaatsen. Om de benodigde massa te maken, is het van belang dat steden dit soort interventies groter en breder inzetten. Hiermee zijn echter wel forse budgetten gemoeid.

3) Actiebereidheid

Bewoners en eigenaren zullen vaak pas geneigd zijn te investeren in energiebesparende maatregelen wanneer zich een gunstig moment aandoeft. Denk aan een verbouwing, de koop of verkoop van de woning. Wie het besluit neemt tot verbouwing, komt vaak terecht bij een installateur, aannemer of isolatiebedrijf. Op het moment dat de consument zich oriënteert op de aankoop van een product of het gebruik van een dienst is goede informatievoorziening van belang om hem te helpen en te stimuleren om een energiebewuste keuze te maken (Nationale Denktank, 2009). Het is zaak om juist op deze momenten partijen als installateurs en aannemers in te laten spelen op de voordelen van energiebesparende opties. Goede projecten in steden op dit gebied ontbreken. Sinds de invoering van het energielabel in 2008 zijn ruim 1,7 miljoen energielabels voor woningen afgegeven. Dat is 24 procent van de woningvoorraad. Daarbij gaat het

vooral om huurwoningen en slechts zeer beperkt om koopwoningen, namelijk respectievelijk 91 procent en 4 procent van het totaal aantal gelabelde woningen (brief BZK, 2010). Het opstellen van het label bij mutatie kan nieuwe bewoners en eigenaren stimuleren om hun nieuwe woning energiezuiniger te maken. Het ontbreken van goede voorbeelden toont aan dat inzet op deze barrière vereist is.

Bij niet-particuliere woningeigenaren als woningcorporaties of ontwikkelaars zijn er wel voorbeelden van hoe zij herstructureren of groot onderhoud aangrijpen om duurzaam te renoveren. Een voorbeeld is het toepassen van de principes van passief bouwen op bestaande woningen als onderdeel van een ‘complete’ renovatie (zie kader).

Passief bouwen Roosendaal

Corporaties staan de komende jaren voor een tweeledige opgave: enerzijds de renovatie van naoorlogse wijken en anderzijds de beheersbaarheid van energiekosten. Woningbouwcorporatie AlleeWonen in Roosendaal is daarom gestart met de renovatie van 246 huurwoningen tot een ‘passief huis’ in de naoorlogse wijk Kroeven in een tijdsbestek van dertien maanden. Aramis AlleeWonen belooft de bewoners hierbij een budgetneutrale ingreep. De gegarandeerde verlaging van de energierekening gaat gelijk op met de huurverhoging van 65 euro per maand. De bewoners kunnen tevens tijdens de vijftien dagen durende ingreep in hun woning blijven. Door het combineren van een optimale isolatie, kierdichting, ventilatie en de ligging van het huis leidt passief bouwen tot een prettig woonklimaat en lagere energiekosten. Dit concept, tot nu toe voornamelijk toegepast bij nieuwbouwwoningen, reduceert de CO₂-uitstoot aanzienlijk. Het begrenst het totale energieverbruik per woning, wat tot lagere energiekosten leidt. Een passiefhuis (renovatie) heeft een maximale warmtevraag voor verwarming van 25 kWh/m² tegen ongeveer 65 kWh/m² voor een nieuwbouwwoning volgens het huidige bouwbesluit. Op dit moment zijn de eerste woningen gereed en getest. Uit metingen blijkt dat het energieverbruik inderdaad lager ligt dan in gewone woningen en dat daarmee de energierekening daalt.

Voordeel van grootschalige renovatie is dat de materialen in bulk kunnen worden aangeschaft en er direct stevig wordt ingezet op veranderingen. De kosten zijn echter hoog, waardoor in de praktijk veel corporaties ervoor kiezen om slechts enkele energiebesparende maatregelen toe te passen. Het uitvoeren van een ‘complete’ renovatie, waarbij er ingrijpende maatregelen worden toegepast, komt minder voor, mede omdat hier nog weinig ervaring mee is opgedaan. Het gaat vaak om innovatieve concepten die nog niet op grote schaal zijn toegepast. Niet alleen de kosten zijn een barrière voor woningcorporaties. Vaak zijn zij ook onvoldoende op de hoogte van de mogelijkheden in de huurregelgeving en anticiperen ze onvoldoende op het nieuwe woningwaarderingstelsel (WWS) (zie ook ministerie van BZK, 2011). Ook zijn ze zich niet voldoende bewust van de potentie van grootschalige ingrepen om de levensduur van de woning te vergroten. Op kleine schaal wordt weliswaar al grootschalige renovatie toegepast waarbij ook energiebesparingsmaatregelen worden meegenomen, maar deze losse initiatieven zijn onvoldoende om de doelstellingen te bereiken. Meer inzet op de juiste momenten is noodzakelijk.

4) Financiële arrangementen

Geld is vaak een belangrijke barrière voor eigenaren en bewoners om te investeren in energiebesparende aanpassingen in hun huis. Investeringskosten zijn vaak hoog en mensen vinden de terugverdientijd te lang. Er zijn diverse subsidiemogelijkheden beschikbaar voor woningeigenaren die een duurzame fysieke maatregel willen toepassen in hun woning(en). Veel van deze subsidies worden verstrekt door het Rijk,

gemeenten of een van de aan het Rijk gelieerde organisaties zoals Agentschap NL. Zo zijn er mogelijkheden om een financiële bijdrage aan te vragen voor het plaatsen van een zonneboiler of warmtepomp. Tot recent – de regeling is nu uitgeput – was er ook een subsidieregeling voor isolatieglas. De website www.energiesubsidiewijzer.nl geeft een overzicht van de mogelijkheden (onderdeel van het project Meer Met Minder). Een voorbeeld van een gemeentelijk subsidieproject is de bewonersactie in Eindhoven (zie kader).

Bewonersactie Eindhoven ‘De gemeente betaalt de helft van uw rekening’

De gemeente Eindhoven wil huiseigenaren stimuleren om energiebesparende maatregelen te treffen. Via een brief aan 45.000 huishoudens heeft de gemeente een oproep gedaan aan huiseigenaren om dergelijke ingrepen te doen in hun woning. Met de regeling ‘De gemeente betaalt de helft van uw rekening’ konden mensen een aanvraag indienen waarbij ze vijftig procent van de rekening konden terugkrijgen. In totaal zijn 208 aanvragen ingediend met een gemiddeld bedrag van 3.000 euro. Er was 150.000 euro, afkomstig van de gemeente en van de provincie Noord-Brabant, te verdelen. Via een loting hebben uiteindelijk 52 huiseigenaren gewonnen. De winnaars hebben zich verplicht op de een of andere manier medewerking te verlenen aan het promoten van energiebesparing in hun woningen. Zo staat een aantal mensen bijvoorbeeld dit jaar op de informatiebijeenkomsten geïnteresseerden te woord. De winnaars hebben allen hun aanpassingen uitgevoerd. Van de mensen die geen subsidie ontvingen hebben de meesten de aanpassingen niet uitgevoerd, met als reden dat het ‘toch te veel gedoe’ is of ‘toch te duur’. Een financiële impuls heeft hier blijkbaar een positief effectadvies tot verbouwing en alle financiële en praktische zaken die hierbij komen kijken. (Zie voor meer informatie www.loketzuid.nl).

De schaal en impact van veel van de subsidieprojecten zijn beperkt. Als we kijken naar het project in Eindhoven ‘De gemeente betaalt de helft van de rekening’, zien we dat er veel is geïnvesteerd ten behoeve van het project (opzetten project, versturen 45.000 brieven) maar dat het rendement (52 huiseigenaren) minimaal is. Met dit soort initiatieven wordt geen massa gemaakt. Dit komt deels door de aanpak, maar ook door de beperktheid van subsidies. Daarnaast zien we dat subsidies in tijden van bezuinigingen steeds meer onder druk komen te staan. Zo zijn de fondsen voor isolatieglas en de Rijks-subsidie voor het programma Meer met Minder uitgeput. Minister Donner heeft op 25 februari jongstleden aan de Tweede Kamer laten weten dat er tien miljoen euro beschikbaar wordt gesteld om de rijkspremie Meer Met Minder nog een jaar voort te zetten (ministerie van BZK, 2011).

Naast overheidssubsidies zijn er andere mogelijkheden voor financiering. Banken en investeerders bieden mogelijkheden aan om tegen een gunstig tarief geld te lenen ter verduurzaming van de woning. Zo kennen bepaalde banken een groen- of klimaat hypotheek. Ook op deze manier worden eigenaren financieel gestimuleerd om energiebesparende maatregelen te nemen. Via de groenfinanciering (zie bijlage) kunnen projecten nu nog een groenverklaring krijgen, waarmee ze in aanmerking komen voor een lening met een lage rente. Deze regeling die nog in maart 2010 gewijzigd is, verdwijnt echter onder het nieuwe kabinet per 2013. Door de onzekerheid rondom subsidies en het verdwijnen van regelingen als de groenfinanciering worden de financiële mogelijkheden steeds beperkter. Daardoor moet gezocht worden naar nieuwe, duurzame financiële arrangementen om continuïteit en massa in energiebesparingsinitiatieven te creëren. Hierop moet de focus van de steden liggen.

5) Totaalaanbod

Het ontzorgen van de klant is een veelgehoorde kreet als het gaat om energiebesparing. Maak het de klant makkelijk en lever een totaalaanbod van advies tot installatie en financiering. Idealiter bestaat het totaalaanbod uit het leveren van een totaalpakket aan diensten en producten en wordt dit aanbod (in ieder geval in de beleving van de consument) geleverd door één partij. Hierdoor wordt de klant maximaal ontzorgd. Een voorbeeld is Loket Zuid in Tilburg (zie kader). Maar ook E.nu en het project van de gemeente Apeldoorn (Uw woning in de watten) zijn voorbeelden van het leveren van een totaalaanbod voor consumenten (zie bijlage).

Loket Zuid in Tilburg

Loket Zuid is een consortium van een aantal lokale bedrijven. Dit consortium heeft een 'ontzorgmodel' ontwikkeld waarmee burgers (potentiële klanten) worden benaderd. Het gaat om een proef die in 2009 is gestart in de wijken Groeseind Hoefstraat en Armhoef. De gemeente steunt het initiatief met een eenmalige subsidie van 125.000 euro. Loket Zuid streeft ernaar dat 25 procent of meer van de bewoners energiebesparingsmaatregelen aan hun huis treft, zonder dat zij dat voelen in hun portemonnee. De eerste link naar de eigenaar-bewoners wordt gelegd met een reeds door het consortium gemaakte gevelscan. Bijna 4.000 huizen in de wijken Armhoefse Akkers en de wijk Groeseind Hoefstraat, zijn met een nieuwe technologie gefotografeerd om warmtelekken en koudebruggen zichtbaar te maken. Dit maakt veel inzichtelijk voor de bewoner en nodigt uit tot vragen en dus contact (wat onderdeel is van de bijbehorende marketingstrategie; het creëren en inzichtelijk maken van een behoefte). Daarna start het proces van adviseren, uitvoeren, financieren et cetera. Dit alles is volgens een model waarbij de burger duidelijk de positieve gevolgen van de maatregelen ziet en niet wordt belast met regelwerk. De verwachting is dat met de juiste maatregelen per woning tweehonderd tot duizend euro per jaar bespaard kan worden. Ook levert de proef werkgelegenheid op. Succeselement is dat Loket Zuid het totaalpakket biedt doordat bewoners bij het loket terecht kunnen voor advies tot verbouwing en alle financiële en praktische zaken die hierbij komen kijken. (Zie voor meer informatie www.loketzuid.nl).

Met deze vorm van ontzorging, zoals Loket Zuid biedt, komen alle zaken bij elkaar: de klant wordt bewust gemaakt, geïnformeerd en krijgt een aanbod met bijbehorende financieringsmogelijkheden. De kracht van Loket Zuid zit in de samenwerking tussen lokale partijen. Er zijn een paar goede voorbeelden van het leveren van een totaalaanbod, maar het gaat nog maar om een beperkt aantal initiatieven dat bovendien eindig is. Om tot energiebesparing te komen op de schaal waarnaar we streven, is meer totaalaanbod nodig, alsmede het regulier maken (en structureel financieren) van succesvolle projecten en initiatieven.

2.2 Conclusie

Er zijn heel veel projecten in de steden om energiebesparing in bestaande woningen te stimuleren. Van de talrijke praktijkvoorbeelden, en met name van de succesvolle elementen daarvan, kunnen steden veel leren en beter gebruik maken dan nu het geval is. Als we de hier genoemde praktijkvoorbeelden en die uit de bijlage bezien, blijken veel steden nog te vaak het wiel opnieuw uit te vinden. Bovendien is vaak sprake van een versnipperde of tijdelijke aanpak door allerlei subsidietrajecten en projecten. Een belangrijke conclusie is dat het merendeel van de initiatieven in de steden gericht is op bewustwording en informatievoorziening en dat deze projecten al met al tot onvoldoende massa leiden om de

doelstellingen te behalen. We zien daarnaast dat er in de stedelijke praktijk nog maar weinig gebeurt ter bevordering van actiebereidheid en het ontwikkelen van financiële arrangementen en totaalaanbod. Bewoners worden nog te weinig op de juiste momenten geïnformeerd, namelijk wanneer zij het meest bereid zijn om tot actie over te gaan. Financiële middelen zijn niet toereikend om eigenaren en bewoners in beweging te krijgen. Financiële arrangementen om daar wel voor te zorgen ontbreken. Ook zijn er weinig voorbeelden van projecten of initiatieven om de ontwikkeling van een totaalaanbod te stimuleren dat de consument tot actie kan drijven.

Kortom, er gebeurt een heleboel, maar er wordt onvoldoende massa gemaakt. De steden zouden zich moeten richten op doen wat al werkt in andere steden (en het maken van massa) op het gebied van bewustwording en informatievoorziening. Ook zouden ze zich vooral moeten richten op het ontwikkelen van structurele arrangementen om actiebereidheid, financiële continuïteit en totaalaanbod te stimuleren, die de potentie hebben om echt tot massa te komen.

3. Bouwstenen voor een doorbraak

In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat er op het gebied van energiebesparing in de bestaande woningbouw al veel gebeurt in Nederland. Ondanks alle goede bedoelingen, zijn deze initiatieven opgeteld te weinig. Het lukt niet om de benodigde massa te maken om de doelstellingen op het gebied van energiebesparing te bereiken. Er bestaan succesvolle projecten voor het doorbreken van twee barrières, namelijk bewustwording en informatievoorziening. Verschillende campagnes, zoals de klimaatstraatfeesten en de energieboxen, laten zien dat hiermee de ‘klant’ wordt bereikt en dat er daadwerkelijk successen geboekt worden in energiebesparing. Echter, het is nog op te beperkte schaal en te versnipperd. De voorbeelden laten daarnaast zien dat er nog te weinig initiatieven worden ontwikkeld om de andere drie barrières te slechten. Dat is nodig zodat de actiebereidheid toeneemt, financiële arrangementen worden ontwikkeld en er partijen ontstaan om een totaalaanbod aan te bieden. Waarom komt actie op deze terreinen niet van de grond? Waaruit bestaan deze barrières concreet en welke voorwaarden moeten gecreëerd worden om actie mogelijk te maken? In dit hoofdstuk kijken we naar deze vragen en dragen we bouwstenen aan om deze barrières te doorbreken.

3.1 Actiebereidheid

Er is een aantal belemmeringen aan te wijzen dat de actiebereidheid van eigenaren of bewoners om energiebesparende maatregelen te treffen in de weg staat. Zo zien we bij zowel particuliere eigenaren als corporaties dat ze bij vergunningaanvragen te maken krijgen met beperkingen uit het Welstandbeleid van gemeenten:

- Vergunningen

Bij het aanbrengen van energiebesparende maatregelen, zoals zonnepanelen, zijn er vaak belemmeringen die voortvloeien uit het welstandsbeleid van gemeenten. Zo worden op grond van welstandscriteria vergunningen voor aanpassingen aan de buitenzijde van woningen vaak afgewezen. Dit probleem speelt ook veel bij monumentale panden. Door de strenge regelgeving voor aanpassingen aan monumentale gebouwen is het vaak niet mogelijk om bepaalde energiebesparende maatregelen te treffen, terwijl die juist in dergelijke panden veel rendement kunnen hebben. Gemeenten zouden in het kader van de WABO (Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht) nog meer bij het Rijk moeten pleiten voor vergunning vrij bouwen voor energiebesparende maatregelen zoals zonnecollectoren en zonnepanelen (zie verder onze aanbevelingen in hoofdstuk 4). Overigens moet worden opgemerkt dat voor het merendeel van de energetische verbeteringen van woningen geen vergunningen nodig zijn.

Vooraf voor corporaties en VvE's speelt de problematiek van de ‘zeventig procent deelnemregel’ bij renovatie:

- Verplichte ‘zeventig procent deelname’ bij renovatie

Het komt voor dat huurders een deel van de investeringskosten die de corporatie maakt, moeten meebetalen via een huurverhoging. Daar staat wel een lagere energierekening tegenover, waarbij de opbrengst van de totale energiebesparing hoger is dan de huurverhoging (waarover in sommige gevallen ook nog extra huursubsidie kan worden verkregen). In de praktijk blijkt het voor woningcorporaties een probleem om (zelfs met een zogenaamd *offer you can't refuse*) zeventig procent van

de huurders over de streep te halen, waartoe zij via het huurrecht in het Burgerlijk Wetboek zijn verplicht. Woningcorporaties geven aan dat dit veel communicatie vergt en dat bewoners moeilijk bij het onderwerp te betrekken zijn. Ook is zeventig procent bereidheid moeilijk haalbaar, omdat een aanzienlijk deel van de bewoners helemaal niet reageert. Verlagen van de grens om projecten te mogen uitrollen bij bijvoorbeeld 51 procent bereidheid zou aanzienlijk helpen om energiebesparingsprojecten tot een succes te maken (zie verder hoofdstuk 4). Niet alleen corporaties hebben te maken met de deelnameregule. Ook bij VvE's is daar sprake van, omdat een investering extra kosten met zich meebrengt voor alle eigenaren. In de regel geldt dat tijdens een vergadering een meerderheid of zelfs tweederde van de aanwezigen moet instemmen met aanpassingen, zoals opgenomen in de statuten. De VvE's zijn via het Burgerlijk Wetboek verplicht zich aan deze regel te houden.

Eigenaren worden niet gestimuleerd om een minimale energieprestatie van hun woning te realiseren:

- De EPC wordt nu alleen nog maar toegepast op nieuwbouw en niet op de bestaande bouw (Senternovem, 2010). In het Bouwbesluit zou ook een minimale energienorm voor bestaande woningen kunnen worden opgenomen. Dit kabinet lijkt daar niet op in te zetten (ministerie van BZK, 2011). Desalniettemin kan de Tweede Kamer dit als wens meenemen bij de behandeling van het nieuwe Bouwbesluit (zie verder hoofdstuk 4).

3.2 Financiële arrangementen

Zoals aangegeven zijn de financiële mogelijkheden voor veel eigenaren en bewoners nog te beperkt om op grote schaal energiebesparingsmaatregelen te treffen. Er bestaat een aantal belemmeringen vanuit wet- en regelgeving dat financiering van energiebesparende maatregelen in de weg staat:

- Regelgeving op het gebied van financiering
Een voorbeeld is de verplichte toets van Bureau Krediet Registratie (de BKR-toets) die bij sommige leningen wordt geëist. In het 'ontzorgpakket' dat bewoners wordt aangeboden vanuit het project Loket Zuid in Tilburg, gericht op eigenaar-bewoners, is ook de financiering opgenomen. Het gaat om een financieel arrangement waarbij een lening via de energiebesparing kan worden terugbetaald. Bij dit project bleek dat voor dit type lening ook een toets bij het BKR moet worden gedaan. Dit betekent een extra drempel waardoor sommige mensen afhaken. Dit terwijl de BKR-toets hier niet nodig is, omdat de financiering een directe relatie heeft met de besparing op de energiekosten waarmee de terugbetaling dus in feite al is geregeld.
- Financiering energiemaatregelen
Het is op dit moment door regelgeving van de Autoriteit Financiële Markten (AFM) niet mogelijk om het resultaat van energiemaatregelen mee te nemen als toegevoegde waarde van het onroerend goed. Dit beperkt hypothecaire financieringsmogelijkheden, omdat bij deze vorm altijd een overwaarde nodig is om de maatregelen te kunnen financieren. Dit is opvallend, omdat een woning door de maatregelen wel in waarde stijgt. Overigens heeft deze belemmering de aandacht van de Tweede Kamer. Zo ligt er een voorstel om binnen de Nationale Hypotheekgarantie (NHG) de normen aan te passen zodat mensen tot 15.000 of zelfs 25.000 euro extra kunnen financieren ten behoeve van energiebesparende maatregelen. Het Waarborgfonds Eigen Woningen (WEW) onderzoekt momenteel de mogelijkheden en risico's van de inzet van een hogere hypotheek voor energiebesparende maatregelen. De minister voor Wonen, Wijken en Integratie geeft de Tweede Kamer binnenkort uitsluitel over eventuele mogelijkheden (brief WWI, d.d. 2 september 2010). Voor VvE's speelt vaak dat de

banken hun geen krediet verstrekken, omdat de structuur van een vereniging daarvoor niet geschikt is.

- De split-incentive problematiek
Deze problematiek speelt met name bij huurwoningen. De corporatie investeert en de huurder heeft het voordeel van een lagere energierekening. Het is nog niet mogelijk om de investering rechtstreeks terug te halen via de besparing op de energierekening. Wel worden er nieuwe initiatieven ontplooid om de split incentive problematiek te omzeilen. Zo ligt er een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer om het WWS aan te passen, zodat ook energieprestatie wordt meegenomen in de punten-telling. Voor huizen met een hoger energielabel kan dan een hogere huur worden gevraagd. Ook zijn er proeven met de zogenaamde woonlastenwaarborg waarin gewaarborgd wordt dat de totale woonlasten niet stijgen, dus dat de huurverhoging minder is dan de besparing op de energierekening (Aedes, 2009). Dit wordt echter nog maar minimaal toegepast, omdat het lastig blijkt waarborgen af te geven. Energieverbruik is namelijk niet alleen afhankelijk van de woning, maar ook van de bewoner.
- Continuïteit subsidieregelingen
Subsidieregelingen (voor bijvoorbeeld maatwerkadviezen, isolatieglas of zonnepanelen) vormen nu nog vaak een belangrijke drager in de financiering van een energiebesparingsproject. Er is echter vaak onduidelijkheid over de regelingen. Ze zijn vaak beperkt beschikbaar voor een korte periode. Dat leidt ertoe dat projecten overhaast moeten worden uitgevoerd, en mensen onvoldoende tijd krijgen om weloverwogen beslissingen te nemen waardoor zij wellicht afzien van actie. Ook gemeenten staan soms voor de keuze om een dienst (bijvoorbeeld maatwerkadvies) te faciliteren voor alle huiseigenaren of daarvan af te zien vanwege de snelheid waarmee het gerealiseerd moet worden om gebruik te kunnen maken van tijdelijke subsidieregelingen. Ook zien we dat subsidies steeds meer op losse schroeven komen te staan, waardoor de continuïteit in het gedrang is. Er moet daarom veel meer nadruk komen op structurele financiële geldstromen om energiebesparing een impuls te geven. Uiteindelijk draait het om het creëren van een markt voor energiebesparing.
- WOZ-waarde
Een energiezuinige woning heeft een hogere WOZ-waarde, wat weer hogere heffingen (als OZB) met zich meebrengt. Het is voor gemeenten echter niet mogelijk om de grondslag van de OZB te wijzigen. De gemeenten Apeldoorn, Den Haag en Tilburg hebben dit in 2008 samen met SenterNovem laten onderzoeken door het Fiscaal Instituut in Tilburg (Gribnau en Happé, 2008). Het investeren in energiebesparende maatregelen aan de woning wordt op deze manier belemmerd.

3.3 Totaalaanbod

Het leveren van een (totaal)aanbod komt onvoldoende van de grond. Oorzaken hiervan zijn vooral te vinden in het ontbreken van de vraag vanuit de consument. Dat is een gevolg van onvoldoende actiebereidheid en het ontbreken van financiële arrangementen. Wanneer steden en het Rijk de actiebereidheid bij eigenaren en bewoners en de ontwikkeling van nieuwe financiële arrangementen bevorderen, heeft dit een positief effect op de vraagontwikkeling van de 'klant', zo is onze veronderstelling. Immers, als er een markt is, wordt het voor aanbieders aantrekkelijk om producten en diensten te realiseren. In die marktontwikkeling zien wij een rol voor steden en het Rijk om te stimuleren dat een totaalaanbod wordt aangeboden, van informatievoorziening tot installatie en financiering. Hiervoor is samenwerking tussen verschillende partijen, zoals installateurs, aannemers en financiers, noodzakelijk. Van belang is

4. Aanbevelingen

daarom dat steden zich meer gaan richten op aanbieders en hún rol in het proces van bewustwording en informatievoorziening bij bewoners en eigenaren, en op het bij elkaar brengen van aanbieders. De projecten en initiatieven die daarop zijn gericht zijn echter veelal nog te versnipperd.

Een recente ontwikkeling die perspectief biedt om wel tot massa te komen en de ontwikkeling van totaalaanbod stimuleert, is de blok-voor-blok aanpak van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). Deze aanpak gaat uit van een grootschalige (bloksgewijze) aanpak en maakt gebruik van standaardpakketten voor woningen (ministerie van BZK, 2011; WWI, 2010). Wij achten aansluiting van de steden bij deze aanpak zeker nodig, omdat het aansluit bij de gedachte in dit advies dat alles van informatievoorziening tot aanbod en financiering bij elkaar moet komen, uitmondend in een totaalaanbod, om tot de benodigde massa in energiebesparingsmaatregelen te komen.

Een andere recente ontwikkeling die perspectief biedt, is bekend onder de naam e.nu. Dit is een landelijk werkende organisatie van regionaal samenwerkende vakbedrijven op het gebied van energiebesparing die een totaalaanbod biedt aan corporaties, ondernemers en consumenten (zie verder bijlage 3).

3.4 Conclusie

Dat de doelstellingen van energiebesparing niet worden bereikt, komt mede door belemmerende regels in bijvoorbeeld wetgeving. Vooral het creëren van actiebereidheid van woningeigenaren en huurders, het ontwikkelen van nieuwe financiële arrangementen en totaalaanbod worden niet voldoende gestimuleerd. Om massa te kunnen maken en een beweging op gang te krijgen moet er gezocht worden naar oplossingen. Dit hoofdstuk laat zien dat veel oplossingen gelegen zijn in het schrappen van belemmerende wet- en regelgeving, het beter gebruik maken en handhaven van bestaande en het ontwikkelen van stimulerende wet- en regelgeving. Dat heeft natuurlijk heel wat voeten in aarde. In het volgende hoofdstuk doen we een aantal concrete aanbevelingen om energiebesparing in de bestaande bouw te stimuleren.

Er zijn vele projecten en initiatieven in steden op het gebied van energiebesparing in bestaande woningen. De eerste aanbeveling richting steden luidt dan ook: Verzin niets nieuws, maar ga aan de slag met die (elementen van) projecten en initiatieven die werken in andere steden. Het is niet nodig om het wiel opnieuw uit te vinden. Er zijn veel goede projecten, met name op het gebied van informatievoorziening en bewustwording creëren (zie hoofdstuk 2 en de bijlage). Doe wat werkt!

Toch zijn alle projecten en goede bedoelingen niet voldoende om tot een doorbraak te komen. Daarvoor is het nodig om de focus te verleggen naar het bevorderen van de actiebereidheid, het mogelijk maken van nieuwe financiële arrangementen en het stimuleren van de ontwikkeling van een totaalaanbod met zorg voor optimale prikkels door wet- en regelgeving. Meer concreet doen wij de volgende aanbevelingen aan gemeenten en het Rijk:

a) Actiebereidheid bevorderen en het goede moment aangrijpen

- Gemeenten: maak afspraken met corporaties om op momenten van herstructurering op grote schaal duurzame renovaties te realiseren.
- Gemeenten: ontwikkel een paraplubestemmingsplan voor energiebesparende maatregelen, zoals zonnecollectoren, zonnepanelen, windmolen(tje)s, enzovoort.
- Gemeenten: zorg dat eigenaren momenten rond een verhuizing en verbouwing gebruiken om energiebesparende maatregelen te nemen. Attendeer hen op die momenten op de mogelijkheden daarvoor.
- Rijk: maak vaart met de invoering van handhaving en sanctionering van het energielabel conform de maatregelen die de minister van BZK voorstelt in zijn brief (BZK, 2010) en zijn Plan van Aanpak Energiebesparing Gebouwde Omgeving (BZK, 2011):
 1. Stimuleer makelaars om verkopers van woningen al bij het begin van het verkoopproces te wijzen op de verplichting van het hebben van een energielabel.
 2. Zorg dat notarissen het energielabel opnemen in de koopovereenkomst (door wijziging van de Kadasterwet).
 3. Prikkel verhuurders om zo'n label af te geven (door aanpassing van het WWS en het aanpassen van het Burgerlijk Wetboek waardoor een relatie kan worden gelegd tussen het hebben van een energielabel en het kunnen innen van de huur).
 4. Maar ga ook verder: stel eisen aan het energieverbruik (minimaal vereiste label) voordat een woning in de verkoop mag.
- Rijk: voer een minimale energienorm in voor bestaande woningen. Pas de EPC-eis in het nieuwe Bouwbesluit ook toe op bestaande woningen (dat kan stapsgewijs in een langere periode waarbij de energienorm mogelijk steeds strenger wordt).
- Rijk: pas de wet- en regelgeving aan op het gebied van vergunningen, procedures en deelname-regels. Schaf bijvoorbeeld 'de zeventig procent inspraak' van huurders bij renovatie af of versoepel deze. Maak vergunningverlening gemakkelijker door de regel te stellen dat aanvragen voor energiebesparende maatregelen binnen zes weken afgehandeld dienen te zijn, anders mogen de maatregelen worden uitgevoerd. Bied in het kader van de WABO mogelijkheden voor vergunning- en

welstandsvrij bouwen voor energiebesparende maatregelen zoals zonnecollectoren, zonnepanelen, windmolen(tje)s enzovoort.

b) Financiële arrangementen mogelijk maken

- Gemeenten: faciliteer dat corporaties, banken en aanbieders bij elkaar komen om voor kansrijke segmenten in de woningvoorraad in de stad nieuwe financiële arrangementen te ontwikkelen die de *split incentive* problematiek doorbreken. En ontwikkel *business cases* rond voorbeeldprojecten om te laten zien dat er geld te verdienen is met energiebesparing.
- Gemeenten: bevorder vraagbundeling door aan initiatieven, zoals van Urgenda om buiten stimuleringsregelingen om goedkope zonnepanelen aan te kunnen schaffen, bekendheid te geven. Of doe eraan mee (zo kunnen bijvoorbeeld twintig gemeenten gezamenlijk panelen inkopen en goedkoop aanbieden aan bewoners).
- Gemeenten: blijf investeren in lokale of regionale leningen of subsidies ter bevordering van duurzame energieopwekking, opdat deze investeringen een betere terugverdientijd krijgen (bij voorkeur een simpele regeling, waarbij mensen een bepaald bedrag krijgen bij daadwerkelijke aanschaf voor een bepaalde datum). Bevorder dat individuele maatregelen onderdeel zijn van totaaloplossingen omdat die eerder leiden tot het bereiken van hoge ambities.
- Rijk: roep een Taskforce Duurzame Financiering in het leven. Veel banken en andere partijen zijn bezig met vormen van duurzame financiering. Zorg ervoor dat deze partijen meer met elkaar gaan samenwerken. Dit zijn de basisprincipes:
 1. Maak slimme financieringsconstructies mogelijk die de investeringsbarrière voor energiebesparende producten kleiner maken. Voorbeelden zijn 'groene' leningen, 'groene' lease constructies, 'revolving funds', garantiefondsen, huurmogelijkheden en gespreid-betalenregelingen (Nationale Denktank, 2009).
 2. Faciliteer banken bij het ontwikkelen van financieringsconstructies voor energiemaatregelen. Daar komen immers ontwikkelkosten bij kijken. Maak clusters van banken die daar gezamenlijk aan kunnen werken.
 3. Bied de mogelijkheid om voor het financieren van energiemaatregelen af te wijken van normen en plafonds van Bureau Krediet Registratie (BKR) en de AFM. Zorg ervoor dat het resultaat van energiebesparende maatregelen kan worden aangemerkt als toegevoegde waarde van het onroerend goed om hypothecaire financiering van deze maatregelen mogelijk te maken. Zorg voor een krachtig vervolg op het onderzoek dat het Waarborgfonds Eigen Woningen thans uitvoert.
 4. Maak (de rente voor) investeringen in zonnepanelen en kleinschalige windturbines – bij voorkeur als onderdeel van een totaaloplossing - voor huiseigenaren aftrekbaar van de belasting.
 5. Maak het in het nieuwe WWS mogelijk dat woningbouwcorporaties een hogere huur mogen vragen aan hun huurders als zij energiebesparende maatregelen treffen.
 6. Verstrek kredietgaranties aan partijen als corporaties voor investeringen in energiebesparingsmaatregelen.
 7. Maak het mogelijk dat woningeigenaren korting krijgen op de overdrachtsbelasting om de investering in energiebesparende maatregelen snel terug te verdienen. Een belangrijke reden dat de huizenmarkt stil ligt is de overdrachtsbelasting van zes procent. Door belastingverlaging te koppelen aan energiebesparing, bijvoorbeeld door een korting van drie procent

te geven als eigenaren het nieuwe huis binnen zes maanden na aankoop zuiniger maken, verdienen zij de noodzakelijke investering snel terug.

8. Zorg voor transparantie en continuïteit van subsidieregelingen.

- Rijk: geef gemeenten de vrijheid om wijzigingen te doen in de grondslag van de OZB, om energiebesparing in bestaande woningen te stimuleren.

c) Totaalaanbod stimuleren

- Gemeenten en Rijk: ga aan de slag met de bovenstaande aanbevelingen gericht op het bevorderen van actiebereidheid en het mogelijk maken van nieuwe financiële arrangementen. Daarmee ontstaat een vraag die aanbieders stimuleert een totaalaanbod te ontwikkelen.
- Gemeenten: treed op als regisseur die marktpartijen verleidt en bij elkaar brengt om rond een aantal segmenten woningen met veel energiebesparingspotentieel tot een totaalconcept te komen. Ondersteun aanbieders die woningeigenaren op alle verschillende onderdelen kunnen 'ontzorgen', die vanuit alles-in-één-bedrijven of één loket totaalpakketten (van kant-en-klare energiebesparende producten en diensten) aanbieden (van het energieadvies en het contact met installateurs en aannemers tot en met de financiering en het controleren van het eindresultaat).

d) En verder

- Gemeenten en Rijk: stel een monitor energiebesparing bestaande woningen in en rapporteer jaarlijks aan de gemeenteraad, respectievelijk de Tweede Kamer over de resultaten en inspanningen om tot een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen te komen.

5. Afsluitend

5.1 Naar actie

Het vertrekpunt van dit advies is de grote rol van bestuurders uit de steden om met betrokken partijen uit de steden te komen tot een doorbraak in energiebesparing in de bestaande woningen in hun stad. We hebben laten zien dat er een enorme opgave ligt en dat er talrijke barrières zijn die deze doorbraak in de weg staan. In hoofdzaak bevelen we bestuurders in de stedelijke praktijk twee zaken aan: (1) verzin niets nieuws op projectniveau voor bewustwording en informatieverstrekking, maar ga aan de slag met die (elementen van) projecten en initiatieven die werken in andere steden; (2) verleg de focus naar het bevorderen van actiebereidheid, het mogelijk maken van nieuwe financiële arrangementen en het stimuleren van de ontwikkeling van een totaalaanbod om echt massa te maken en tot een doorbraak te komen. Dat vraagt om maatschappelijke innovatie.

Dat dit advies de grote rol voor bestuurders uit de steden als vertrekpunt neemt, zegt dat de stadsbestuurders die betrokken waren bij dit advies grote verantwoordelijkheid voelen om aan de slag te gaan met energiebesparing in hun stad. Het zegt ook dat zij verantwoordelijkheid willen nemen om bij te dragen aan die doorbraak en met de andere leden van het Nicis Adviescollege lokaal aan de slag willen gaan. Maar de lokale bestuurders kunnen dat niet alleen. Een belangrijke andere partij is het Rijk. Zonder de goede randvoorwaarden van de Rijksoverheid kunnen bestuurders uit de steden op dit gebied niet de impact bereiken die zij beogen.

Hier is naar ons idee nog wel wat nodig. Een belangrijk knelpunt is dat energiebesparing weinig prioriteit krijgt in het energiebeleid. Illustratief is dat tijdens de laatste begrotingsbehandeling van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) en tijdens het wetgevingsoverleg over energie dat daarop volgde nauwelijks tot geen aandacht was voor energiebesparing (wetgevingsoverleg, 6 december 2010). De Tweede Kamer had vooral aandacht voor duurzame energie, kernenergie en CO₂-opslag. De minister sprak evenmin over energiebesparing. Wel is er bij het ministerie van BZK aandacht voor energiereductie in de gebouwde omgeving. Minister Donner van BZK stuurde op 25 februari jongsliden het 'Plan van Aanpak Energiebesparing Gebouwde Omgeving' naar de Tweede Kamer (ministerie van BZK, 2011). In het Plan van Aanpak staat een overzicht van initiatieven die al eerder waren aangekondigd. Inhoudelijk sluit het goed aan bij de aanbevelingen van dit NAC. Het benadrukt het belang van de lokale markt, waardoor ruimte ontstaat voor verantwoordelijkheid van partijen (bedrijven en overheden) uit de steden. De genoemde initiatieven zijn echter nog weinig concreet.

Dat de aanzetten die er zijn nog weinig concreet zijn, biedt kansen. Het kabinet geeft in het Regeerakkoord Vrijheid en Verantwoordelijkheid (2010) aan dat het een *Green Deal* met de samenleving beoogt, mede door voortzetting en versterking van de nationale aanpak van energiebesparing. In het regeerakkoord staat nog geen uitwerking van deze *Green Deal* met de samenleving. In eerste instantie was het voornemen van EL&I om een brief naar de Kamer te sturen waarin de uitwerking van de *Green Deal* in procesmatige zin beschreven staat en waarin een marktconsultatie wordt aangekondigd die naar verwachting tot eind 2011 zal duren. In tweede instantie lijkt EL&I voor een ander traject te kiezen door

eerst de markconsultatie uit te voeren. Wat de uitkomst ook zal zijn, het zal nog enige tijd duren voor de *Green Deal* concrete invulling zal krijgen. Dat hebben wij opgevat als kans om met dit advies vanuit de steden en Nicis input te leveren voor de nadere uitwerking ervan waar het gaat om energiebesparing in bestaande woningen. Daarbij geven wij aan waarmee wij aan de slag gaan en wat wij vragen van het kabinet.

5.2 De people green deal

Als leden van het Nicis Adviescollege willen wij verder gaan dan aanbevelingen doen aan gemeenten, corporaties en het Rijk. Wij gaan zelf aan de slag met de aanbevelingen uit dit advies. Dat doen wij, omdat wij denken dat dat goed is voor de lokale economie en werkgelegenheid, voor het ondersteunen van kwetsbare groepen mensen in onze stad, voor de waarborg van onze energievoorziening en voor het klimaat. Daarmee geloven wij in energiebesparing in bestaande woningen als investering, vanuit een economische, sociale en ecologische rationaliteit.

Wij willen zelf daadkrachtig aan de slag met het bevorderen van een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen in onze steden. Wij willen voorbij de kleine voorbeelden en energiebesparingsprojecten massa maken. Dat doen we door elk op eigen wijze stap voor stap invulling te geven aan maatschappelijke innovatie, zoals door te kiezen voor de aanpak van verplichten. Ook doen we dat door te laten zien dat investeringen in energiebesparing renderen en daartoe *business cases* te ontwikkelen waarmee actiebereidheid van relevante actoren wordt bevorderd. Daarnaast willen we inzetten op het doorbreken van de *split incentive* problematiek door corporaties, banken en aannemers te stimuleren nieuwe financiële arrangementen te ontwikkelen. Tot slot focussen we op het (laten) organiseren van de markt om de ontwikkeling van een totaalaanbod te bevorderen. Met deze initiatieven en door als gemeente alle mogelijke verschillende rollen te nemen, zetten we ons als wethouders uit de steden en de andere leden van het Nicis Adviescollege in om van kleine voorbeelden tot massa te komen en de doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen dichterbij te brengen.

Van het kabinet vragen wij ondersteuning om onze inzet om tot een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen kracht bij te zetten. Wij vragen het kabinet om knelpunten weg te nemen die eigen initiatief en verantwoordelijkheid en ondernemerschap van gemeenten, bewoners, corporaties, ondernemers en bedrijven (als energiebedrijven en banken) in de weg staan. Ook vragen wij het kabinet om echt werk te maken van het verleiden en verplichten van woningeigenaren tot energiebesparing, zoals is weergegeven in de aanbevelingen aan het Rijk in hoofdstuk vier van dit advies.

Natuurlijk kan een *people green deal* niet gedragen worden door de leden van dit Nicis Adviescollege alleen. Wij hebben een coalitie voor ogen die organisch groeit; een coalitie van mensen die willen, die zich persoonlijk committeren aan het doel te komen tot een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen. Te beginnen met de leden van dit Nicis Adviescollege, aangevuld met iedereen die wil. Daarom roepen wij onze collega's uit de steden, wethouders, mensen van corporaties, banken en energiebedrijven, bouwers, aannemers, installateurs, particuliere woningeigenaren en huurders op zich aan te sluiten bij deze coalitie. Dan kunnen we met recht stellen dat die de samenleving vertegenwoordigt om samen – ieder op zijn eigen manier – concreet bij te dragen aan de totstandkoming van een doorbraak in energiebesparing in bestaande woningen.

Brundtlandcommissie (1987) *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.

CBS (2008) *Duurzame energie in Nederland*. Den Haag/Heerlen: CBS.

CBS, CPB, PBL en SCP (2009) *Monitor Duurzaam Nederland 2009*. Den Haag: CBS.

CBS (2010) *Statline: Energiebalans*. Den Haag/Heerlen: CBS.

COELO (2009) *Woonlastenmonitor 2009*. Groningen: RUG, Faculteit Economie en Bedrijfskunde.

Gribnau, J.L.M. en R.H. Happé (2008) *Vergroening OZB juridisch getoetst*, Rapport in opdracht van SenterNovem. Tilburg: Fiscaal Instituut Tilburg.

Hoppe, T. (2009) *CO₂-reductie in de bestaande woningbouw: een beleidswetenschappelijk onderzoek naar ambitie en realisatie*. Enschede: Universiteit Twente.

IPCC (2007) *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment, Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, Pachauri, R.K and Reisinger, A. (eds.)]. Geneva: IPCC.

MarketResponse en Schuttelaar & partners (2010) "CO₂ footprint en klimaatverandering" in: *Duurzaamheidskompas*, nummer 4. Leusden: MarketResponse.

Minister voor WWI (2010) *Brief: Hogere hypotheek in te zetten voor energiebesparende maatregelen*. Kamerstuk 30196, nr. 109. Den Haag: Ministerie van VROM.

Minister van BZK (2010) *Brief: Handhaving energielabels*. Kamerstuk 30196, nr. 124. Den Haag: Ministerie van BZK.

Ministerie van BZK (2011) *Plan van Aanpak Energiebesparing Gebouwde Omgeving*. Kamerstuk 30196, nr. 131. Den Haag: Ministerie van BZK.

Nationale Denktank (2009) *Energie in beweging. Adviezen aan consumenten om aan te zetten tot energiebesparing*. Amsterdam: Stichting de Nationale Denktank.

Aedes (2009) "Vijf vragen over woonlastenwaarborg" in: *Aedes Magazine*, nummer 11. Hilversum: Aedes. Ministerie van BZK (2010) *Nieuwsbrief: Bouwen met kwaliteit*, nummer 6, december. Den Haag: Ministerie van BZK.

Regeerakkoord VVD-CDA (2010) *Vrijheid en Verantwoordelijkheid*. Den Haag.

Speech John Chambers, CEO Cisco, Connected Urban Development, conferentie 21 februari 2008.

Webpagina's:

www.meermetminder.nl, geraadpleegd d.d. 14 december 2010.

www.agentschapnl.nl, geraadpleegd d.d. 5 januari 2011.

www.klimaatstraatfeest.nl, geraadpleegd d.d. 9 december 2010.

www.veh.nl, geraadpleegd d.d. 2 december 2010.

www.loketzuid.nl, geraadpleegd d.d. 4 januari 2011.

www.nederlandkrijgnieuweenergie.nl, geraadpleegd d.d. 12 januari 2011.

www.snm.nl, geraadpleegd d.d. november 2010.

www.energiesprong.nl, geraadpleegd d.d. maart 2011.

Bijlage 1 – Leden Nicis Adviescollege Duurzame Stedelijke Ontwikkeling (NAC DSO)

De leden van het NAC DSO zijn:

- Mirjam de Rijk, wethouder gemeente Utrecht (voorzitter)
- Jan Willem Croon, Woonbron
- Kees Duijvestein, emeritus hoogleraar duurzame ontwikkeling in de gebouwde omgeving, TU Delft
- Mary Fiers, wethouder gemeente Eindhoven
- Wim Hafkamp, wetenschappelijk directeur Nicis Institute
- Robert Harmsen, Universiteit Utrecht
- Alexandra van Huffelen, wethouder gemeente Rotterdam en landelijk Klimaatambassadeur
- Marien de Langen, directeur Mitros
- Marjan Minnesma, directeur Urgenda
- John Nederstigt, wethouder gemeente Haarlemmermeer
- Olaf Prinsen, wethouder Apeldoorn
- Sible Schöne, Programmadirecteur HIER Klimaatbureau
- Titia Siertsema, algemeen directeur UNETO/VNI
- Bouwe Taverne, directeur Duurzame Ontwikkeling Rabobank
- Berend de Vries, wethouder gemeente Tilburg en landelijk Klimaatambassadeur

Overige geraadpleegde personen:

- Leo Brouwer (PeGO, Agentschap NL)
- Frans van Ekerschot (ministerie van BZK, WWI)
- Jan Willem van de Groep (SEV)
- Yvonne Horsten - van Santen (ministerie van BZK)
- Annoesjka Nienhuis (TNO)
- Karen Ramsoender - de Klerk (ministerie van BZK, WWI)
- Marrit van der Schaar (SEV)
- Marc Streefkerk (ministerie van EL & I)
- Rob Westerhuis (Energiesprong)
- Jan Wijn (Vereniging Eigen Huis)

Bijlage 2 – PeGO, SEV, Agentschap NL

PeGO

PeGO staat voor Platform Energietransitie Gebouwde Omgeving. Het maakt deel uit van de Interdepartementale Programmadirectie Energietransitie. Doel van PeGO is een halvering van het energiegebruik in de bestaande bouw in 2030 en een CO₂-reductie van tachtig procent in 2050. Het Platform is in 2006 van start gegaan. Sindsdien zijn plannen gemaakt en zijn betrokken partijen bijeen gebracht. Zo heeft PeGO aan de wieg gestaan van het nationale energiebesparingsplan Meer met Minder. Mede op initiatief van de organisatie is in 2010 de aanpassing van het WWS voor de huursector tot stand gekomen waardoor meer besparende investeringen in huurwoningen mogelijk zijn geworden. PeGO is van mening dat een versnelling van de energiereductie in de gebouwde omgeving dringend noodzakelijk is. Om deze versnelling te bewerkstelligen pleit PeGO voor een mix van instrumenten van ‘verplichten’ en ‘beprijzen’. Op 18 maart 2010 vond er een groot congres plaats met als centrale vraag hoe en welk instrumentarium kan ondersteunen bij het realiseren van de ambities om jaarlijks 300.000 woningen en gebouwen per jaar energetisch te verbeteren. Er werden drie instrumentenpakketten besproken met als doel versnelling van de energiebesparing in de bestaande bouw, te weten Snel & Zuinig, Geleidelijk & Duidelijk en Efficiënt & Verhandelbaar:

Snel & Zuinig

Koopsector: vanaf 2012 verplicht label B (twee jaar na overdracht)
2012-2016: subsidie verbeterkosten (aflopend)
Energiebesparingslening (-drie procent)
Sanctie: eigen woningforfait
Huursector: uiterlijk in 2030 alles label B
Energie Investeringsregeling voor Non Profit (2012-2016)
Koop en huur: opslag energiebelasting

Geleidelijk & Duidelijk

Labels geleidelijk uitfaseren (2014: label F tot 2026: label B)
Twee jaar na overdracht en mutatie (koop- en huursector)
Overdrachtsbelasting afhankelijk van energielabel
Teruggave overdrachtsbelasting bij labelverbetering
Terugleververgoeding duurzame energie
Energie Investeringsregeling voor de Non Profit
Sancties: eigenwoningforfait (koop); korting WSW-borging (corporaties); aanschrijven (commerciële verhuurders)

Efficiënt & Verhandelbaar

Witte Certificaten
Verhandelbaar
Energiebedrijven
Energiebelasting gekoppeld aan CO₂-inhoud energiedragers
Hoge boetes bij niet halen quota

Met name het pakket Geleidelijk & Duidelijk kreeg veel instemming tijdens het congres vanwege het ontzorgen en de hoge mate van verleidelende aspecten. Verder werd er sterkere en aanhoudende aandacht gevraagd voor de gedragscomponent bij gebruikers en werd er een sterke twijfel geuit over de inzet van zogenaamde witte certificaten.

SEV

De SEV (Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting) ontwikkelt innovatieve antwoorden voor maatschappelijke vraagstukken op het gebied van wonen door middel van experimenten. Het nieuwste programma van SEV, gestart begin 2010, is 'Energiesprong', voortkomend uit een plan van PeGO. Energiesprong beoogt een grote sprong te maken in energietransitie, in de gebouwde omgeving (woningen en utiliteitsbouw): minimaal 45 tot 80 procent energiebesparing (van CO₂ gerelateerde energiebronnen). Het programma zet daarvoor een veelheid aan instrumenten in: prijsvragen, tenders, experimenten, onderzoek, kennisdeling (fysiek en virtueel), tools en stimuleringsmaatregelen. SEV werkt samen met diverse partijen om een maximale en effectieve energiesprong te behalen. In Den Haag ligt de departementale verantwoordelijkheid voor Energiesprong bij het ministerie van BZK. SEV heeft voor de stimulering van de markt in september 2010 een bedrag van dertig miljoen euro beschikbaar gesteld gekregen voor een periode van drie jaar. Vervolgens heeft het ministerie een bedrag van twintig miljoen euro toegezegd voor een aanvullend innovatieprogramma (vijf miljoen euro van dit bedrag is voor het partnerproject 'Gebieden Energie neutraal' dat vanaf de zomer van 2010 is opgestart). Energiesprong kent vier lijnen:

1. Innovatie brengen waar energie verdwijnt
SEV selecteert die segmenten in de gebouwde omgeving waar de energetische impact het grootst kan zijn en gaat daar ervaring en kennis opdoen, belemmeringen wegnemen en oplossingen creëren.
2. Verbeteren ketensamenwerking
Voor echt baanbrekende innovaties is samenwerking in de keten van de bouw noodzakelijk. In deze programmalijn loopt een serie initiatieven om nieuwe vormen van ketensamenwerking te stimuleren.
3. Aanbodgerichte kennisontwikkeling en kennisdeling
Er is zoveel kennis beschikbaar; in deze programmalijn wil SEV samen met andere partijen actieve kennisdeling stimuleren (faciliteren en combineren) om op die manier de innovatiekracht te verhogen.
4. Verleiden van gebouweigenaren en eindgebruikers.
Als huurders, corporaties, verenigingen van eigenaren en particuliere woningeigenaren vragen om duurzame energie, is dat een belangrijke impuls in markt. Daarom faciliteert SEV in deze programmalijn met name de vragende partijen met een latente vraag voor hoge energieambities. SEV helpt om die vraag te concretiseren en om eventuele belemmeringen weg te nemen.

Agentschap NL

Samen met bedrijven, overheden en kennisinstellingen werkt de groene divisie van Agentschap NL (NL Energie en Klimaat) aan de energie- en klimaatoplossingen van de toekomst. NL Energie en Klimaat versterkt de samenleving op energie- en klimaatgebied met advies, financiële regelingen, monitoring en door partijen bij elkaar brengen. Zo heeft Agentschap NL onder meer tien punten voor een duurzame gebouwde omgeving opgesteld:

1. Neem energiebesparingsdoelstellingen en duurzame energie op in een Meerjaren Ontwikkelingsplan.
2. Maak afspraken over extra energiebesparing met ontwikkelaars en verhuurders bij nieuwbouw (prestatiecontracten).
3. Zorg voor het daadwerkelijk behalen van de wettelijke en/of lokaal vrijwillig afgesproken ambitieuzere normen.
4. Stimuleer experimentele woningbouw met een EPC beter dan de wettelijke norm door bijvoorbeeld kaveluitgifte op basis van een prijsvraag.
5. Zorg voor financieringsconstructies voor zowel particulieren als marktpartijen.
6. Sluit prestatiecontracten af met de woningcorporaties over de bestaande bouw. Stimuleer corporaties ook om prestatieafspraken te maken met hun huurders.
7. Voer Meer met Minder projecten uit. Breng marktpartijen bij elkaar en maak samen met Meer met Minder meters.
8. Combineer energiebesparingsbeleid met sociaal beleid in het kader van betaalbaarheid, kwaliteitsverbetering woningvoorraad en werkloosheid.
9. Communiceer nadrukkelijk over de resultaten zowel intern als naar betrokken partijen en burgers.
10. Zorg voor betrokkenheid bij marktpartijen en burgers.

Bijlage 3 – Praktijkvoorbeelden uit de steden

Energiedisplay in de woning

Nuon, IBM en Cisco zijn in 2009 een project gestart waarin vijfhonderd Amsterdamse huishoudens een innovatief energiemanagementsysteem testen. Een van de toepassingen is een gebruiksvriendelijke energiedisplay ter grootte van een fotolijstje dat actueel inzicht biedt in het algemene energieverbruik en het verbruik per apparaat. Hierdoor is het voor de bewoners eenvoudiger om doelen voor energiebesparing te monitoren en te realiseren. Doel van de energiedisplays is informatie bieden aan de bewoners over energieverbruik en advies geven over besparen. De energiedisplay is eerder door Nuon en SenterNovem getest op kleinere schaal bij achttien huishoudens in Arnhem. Hierbij werd gemiddeld negen procent op elektriciteit en veertien procent op gas bespaard. Voor een gemiddeld huishouden betekent dit een besparing van zo'n tweehonderd euro per jaar. De maximale besparingen lagen op 34 procent voor elektriciteit en 32 procent voor gas. Uit de test bleek ook dat bewoners efficiënter omgingen met apparaten en de verwarming, bijvoorbeeld door die vaker uit of lager te zetten. Ook werden verouderde apparaten die onnodig veel energie verbruiken, vervangen door nieuwe, zuiniger apparaten. (Zie voor meer informatie <http://www.nuon.com/nl/pers/persberichten/20090713/>)

Campagne 'Energiebesparing in de Wijk' in Amersfoort

De campagne is een samenwerking tussen de gemeente, bewoners en bedrijven. De campagne loopt in 2010 en 2011 en bestaat onder andere uit voorlichting in zeven wijken in Amersfoort, waarbij huiseigenaren thuis worden bezocht met maatwerkadvies. Momenteel zijn er al 2.238 maatwerkadviezen uitgebracht middels deze campagne. Met het realiseren van een modelwoning in de wijk wordt de aandacht gevestigd op energiebesparing en de mogelijkheden hiertoe. De informatievoorziening voor de bewoners wordt verder gefaciliteerd via de interactieve bewonerswebsite www.energiebesparingin-dewijk.nl. De succesfactoren zijn vooral de wijkgerichte aanpak en de inzet van bewoners. De effecten zijn bewustwording, informeren en het ontzorgen van bewoners. Maar naast de focus op bewoners richt de campagne zich ook op Verenigingen van Eigenaren. Als doel is gesteld om minimaal vijf VvE's in Amersfoort op weg te helpen met energiebesparende maatregelen. Het resultaat is dat nu vijf Verenigingen van Eigenaren (VvE's) in de Surinamelaan in Amersfoort unaniem ingestemd hebben met een plan om hun woningen te verbeteren van energielabel F naar B. Het gaat om 120 portiekwoningen in vijf woonblokken. Het maatregelenpakket bestaat uit het isoleren van de spouwmuren en het dak, het aanbrengen van zeer goed isolerend glas en het verbeteren van de ventilatie. Het energieverbruik van de woningen daalt hierdoor met veertig tot zestig procent.

Pionieren in de ondergrond (Zwolle)

In Zwolle wordt een woonwijk van ongeveer tweeduizend woningen, Dieze-Oost, gherstructureerd. Samen met de woningbouwcorporaties die in deze wijk het grootste deel van de woningen bezitten, wordt gewerkt aan deze herstructurering met duurzaamheid als een leidend principe. Gestreefd wordt naar een woningvoorraad die onder andere toekomstvast is, een verbetering van het wooncomfort oplevert en een hogere energieprestatie heeft, wat leidt tot lagere woonlasten. Afhankelijk van de gekozen samenwerking tussen de gemeente en de corporaties wordt het definitieve duurzaamheidsconcept bepaald. Hoe intensiever de samenwerking, hoe uitgebreider het concept. Succesfactoren in deze aanpak

zijn de overeenkomende ambitieniveaus bij de gemeente Zwolle en de corporaties, het schetsen van mogelijkheden in scenario's met financiële onderbouwing zonder hieraan een waardeoordeel te hangen en het aantoonbaar maken van de kosten en opbrengsten op de langere termijn.

Subsidieregelingen Den Haag en Limburg

De gemeente Den Haag is bezig met een uitvoeringsplan om de duurzaamheid van de bestaande woningvoorraad te vergroten. Daarbinnen zijn zij enkele subsidieregelingen gestart, zoals een subsidie voor dak- en vloerisolatie. Deze subsidie heeft als doel het verminderen van CO₂-uitstoot. Er is in totaal één miljoen euro beschikbaar en particulieren kunnen tot een maximum van zeventig procent van de daadwerkelijke kosten krijgen. De subsidie geldt voor woningen in de hele stad.

Een andere subsidieregeling is die voor groene daken. Woningeigenaren kunnen 25 euro per vierkante meter subsidie krijgen als bijdrage in het aanleggen van een zogeheten groen dak; een dak met een vegetatielaag (gras, vetplanten etc.) dat zorgt voor betere isolatie en een betere luchtkwaliteit. De succesfactoren van deze subsidies zijn de simpelheid, duidelijkheid en de goede communicatie waardoor de regelingen in de stad bekend zijn en gebruikt worden.

De Limburgse Energie Subsidie is een subsidieregeling voor huiseigenaren waar veel gebruik van gemaakt wordt. Van 1 maart 2010 tot 1 april 2012 kunnen eigen woningbezitters subsidie krijgen op energiebesparende maatregelen. De provincie Limburg stelt samen met een groot aantal Limburgse gemeenten geld beschikbaar voor energiebesparing bij bestaande woningen. Het gaat om een subsidie tot maximaal 1.500 euro. Voorbeelden van energiebesparende maatregelen waarvoor de subsidie verkregen kan worden zijn zonnepanelen, een warmtepomp en vloer/dakisolatie. Net als in de eerste tranche van deze subsidie is er tien miljoen euro beschikbaar. Door het succes van de eerste tranche is besloten een tweede tranche te doen.

Groenfinanciering

Groen Beleggen (Regeling groenprojecten 2010) is een goedkope leenfaciliteit voor projecten die goed zijn voor natuur en milieu. De Regeling groenprojecten is in het leven geroepen om projecten te stimuleren die een positief effect op het milieu hebben. De overheid stimuleert dit onder meer door de financiering van 'groenprojecten' aantrekkelijk te maken. Doordat de overheid een belastingvoordeel geeft aan 'groene' spaarders en beleggers, kan de bank een lening met een lager rentetarief verstrekken voor een groenproject.

Via de regeling kunnen projecten een groenverklaring krijgen, waarmee ze in aanmerking komen voor een lening met een lage rente. Als woningcorporaties of particuliere woningbezitters hun huis veel energiezuiniger maken of duurzame energiebronnen kunnen ze gebruik maken van deze regeling. Ook nieuwbouw van utiliteitsbouw of herbestemming van kantoorpanden komen in aanmerking. De Regeling groenprojecten 2010 is een gezamenlijke regeling van de ministeries van Financiën en (voorheen) VROM in samenwerking met de voormalige ministeries van LNV en V&W. Een voorbeeld van een bank die deze vorm van financiering aanbiedt is de Triodos Bank. De Triodos Groen Hypotheek heeft een rente die ongeveer één procent lager is dan de marktrente. Een Triodos Groen Hypotheek bedraagt maximaal 100.000 euro en heeft een looptijd van maximaal tien jaar.

E.nu

E.nu is een landelijk werkende organisatie van regionaal samenwerkende vakbedrijven op het gebied van energiebesparing. Overheden die inzetten op verduurzaming, kunnen meerdere vliegen in één klap

slaan met e.nu. Zo is er natuurlijk winst door energiebesparing. Daarnaast wordt de regionale werkgelegenheid gestimuleerd, dankzij de integrale aanpak van samenwerkende vakbedrijven om de hoek. Die regionale invulling resulteert in minder beroepsverkeer (files) en dus minder belasting voor het milieu. E.nu biedt op één adres zowel een maatwerkadvies als de uitvoering van energiebesparende maatregelen op het gebied van isolatie, verwarming, verlichting en ventilatie. Omdat de gespecialiseerde bedrijven een totaalpakket koppelen aan zowel kennis als uitgebreide ervaring, is e.nu een goede partner om daadwerkelijk invulling te geven aan diverse duurzaamheidsnota's. De structuur van e.nu versterkt bovendien de innovatiekracht van het plaatselijke midden- en kleinbedrijf. De opzet van het permanente samenwerkingsverband reduceert faalkosten en voorkomt onnodig materiaalgebruik.

Uw woning in de watten - Apeldoorn

De gemeente Apeldoorn heeft een innovatief integraal ontzorgingsmodel ontwikkeld, genaamd 'Uw woning in de watten', waarmee marktpartijen en burgers bij elkaar worden gebracht voor het realiseren van energiebesparingsmaatregelen in bestaande koopwoningen. Kenmerkend in deze aanpak zijn de eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid van eigenaren en de grote mate van ontzorging en de intensieve betrokkenheid van het lokale en regionale bedrijfsleven. Het project richt zich op woningeigenaren met een woning van voor 1990. Effecten voor de eigenaren zijn: lagere maandlasten, een hogere marktwaarde van de woning, meer comfort en een gezonder binnenmilieu. Eigenaren kunnen kiezen tussen vier pakketten met respectievelijk 1,2,3 of 4 labelstappen verbetering. De ontzorging en (financiële) ondersteuning nemen toe naarmate voor een uitgebreider maatregelpakket wordt gekozen. Woningeigenaren worden begeleid en ontzorgd door onafhankelijke adviseurs en energieregisseurs. Via een selectieprocedure is er een uitvoerend consortium gekozen. Vanwege de schaalvoordelen is er ruimte ontstaan om van het consortium een eigen bijdrage te vragen waarmee de ontzorging wordt betaald en in de toekomst het model voor de gemeente kosteloos kan worden uitgevoerd.

Energiebesparing bestaande woningen: maak er echt werk van!

Nicis Institute
Laan van N.O. Indië 300
2593 LT Den Haag
Postbus 90750
2509 LT Den Haag

T+31(0)70 344 09 66
F+31(0)70 344 09 67
info@nicis.nl
www.nicis.nl

Nicis
INSTITUTE